

VINCE LÁSZLÓ

EGYETEMI LEGENDÁRIUM – EMLÉKEK,
TÖREDÉKEK A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNETÉBŐL***A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Mudrák József**

MEMOIRS OF LÁSZLÓ VINCE, PART I. László Vince started his career at the University of Debrecen in 1951 as a stenographer at the Lecture notes office. After the termination of the office, from 1952 he worked at he Registrar office of the Arts Faculty, and in 1956 he was transferred to the Rector's Office where he worked as a unit director of external affairs (secretary of the rector) between 1972 and 1990, his retirement. During his office years he gained extensive knowledge ont he history of the university. In 1950s he had contact with the officers from the previous era. His detailed but rather subjective memoirs are published in two parts with extensive endnoting.

Bevezetés

A visszaemlékezés 1944 őszétől a 90-es évek első harmadáig igyekszik vázlatosan áttekinteni a Debreceni Tudományegyetem, mai nevén Kossuth Lajos Tudományegyetem életét, bemutatni a legjellemzőbbnek vélt jelenségeket és az intézmény meghatározó vagy karakteres személyiségeit, néhány egyetemhez kötődő személyt vagy helyesebben figurát. A válogatás mozaikszerű, néhol esetleges és aránytalan is. Nem az egyetem történetét akarom megírni, csak emlékeimet szedem össze, és az események közvetlen szemlélőjeként megpróbálom érzékeltetni az egyetem felszabadulás utáni öt évtizednek életét. (Nyomban hozzáteszem, hogy a *felszabadulás* szót csupán az egyszerűség

* Vince László (Budapest, 1930.–Debrecen, 2011.) 1951-től 1990-i nyugdíjba vonulásáig állt az egyetem alkalmazásában. (Családi nevét [Vincze] az 1970-es évektől fogva használta Vince alakban). 1956-ban helyezték át a Rektori Hivatalba, ahol előbb előadóként, majd főelőadóként dolgozott, 1972-től külügyi csoportvezető volt. Gyakorlatilag rektori titkári feladatot látott el. Hivatali éveit alatt hatalmas egyetemtörténeti ismeretre tett szert, az 1950-es években még tudott beszélni az előző rendszer szemtanúival is. Folyóiratunkban visszaemlékezéséből ennek az életpálynak csak az 1956-os forradalomig terjedő, nagyobb érdeklődésre számot tartó részét közöljük, amely a megelőző évek eseményeire vonatkozó számos utalást is magába foglal. (Mivel a szövegnek ez a része is meghaladja egyetlen közlemény terjedelmét, közlését két egymást követő számban tesszük meg.) A visszaemlékezésben említett önéletrajzi adatok ugyanakkor feleslegessé teszik, hogy ezeket külön jegyzetben megismételjük.

kedvéért, mondhatni időhatározóul használom az események nehézkes körülírása helyett az 1944 őszen bekövetkezett változásokra, és semmi politikai jelzése nincs.¹)

Bár magam 1951-ben, tehát jóval a *fordulat éve* után kerültem az egyetemre, és így személyes tapasztalataim a megelőző esztendőkből nem lehetnek, ennek ellenére – az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveinek segítségével, no meg az idők folyamán innen-onnan észrevétlenül felcsipegetett emlék-morzsa felhasználásával – a felszabadulástól próbálom az eseményeket nyomon követni. (És itt nyomban megemlítem öreg barátom, dr. Alföldi András² nevét. Afféle zöldfülű hivatalnokként, amikor a Jegyzetirodából a BTK Dékáni Hivatalába kerültem, ő itt kari titkárként tevékenykedett, és mint fogékony fiatal, feltétlenül hatása alá kerültem. Sok évtizedes kapcsolatunk idővel barátsággá fejlődött. Annak idején is sokat hallottam tőle a közelmúlt éveinek eseményeiről, amikor pedig a jelen visszaemlékezés írásához kezdtem, emlékeinek kimeríthetetlen tárházát megnyitotta előttem. Több helyen hivatkozom rá, „Öreg Barátomként” említve.)

Azért is megyek kissé vissza az időben, hogy a következőkben olvashatók ne egy folyamat: *a szocializmus alapjainak lerakása* néven emlegetett időszak közepén induljanak, hanem akár naptárilag is meghatározható terminustól, azaz 1944. október 19-étől, Debrecen felszabadulásának napjától, az egyetem életében majd jelentős változásokat hozó időszak kezdetétől. Igyekszem azonban kitérni azokra az időkre is, amikor az egyetemet a német katonaság igénybe vette.

Mint említettem, az önkényesen tagolt korszakok leírása nem arányos, a legbővebben az ötvenes-hatvanas évek egyeteméről olvashat az érdeklődő. Ennek a korszaknak a szereplői közül ma már csak kevesen vannak az élők sorában, és ez a körülmény kevésbé kényszeríti a krónikást erős szelektálásra, magyarul: bizonyos történések illendő elhallgatására, de a munkahelyen szerzett első benyomásokat jobban meg is őrzi az ifjú emlékezet, mint egy későbbi hosszú folyamat elemeit az időszedő memória. Ezenkívül a közelmúlt eseményeinek reális megítéléséhez még igencsak hiányzik a szükséges távlat is.

¹ Mivel a „felszabadulás” kifejezés helyett valóban nehezen lehetne egyetlen szót találni, elfogadjuk a visszaemlékező szóhasználatát, fenntartásaival természetesen egyetértünk. Az általa szintén használt „fordulat éve” a történetírásban gyakran előforduló kifejezés, bár értelmezése mégsem egyöntetű. Mivel a II. világháborút követő években a diktatórikus politikai rendszer kiépülése többéves folyamat során valósult meg, a „fordulat éve” az egyes történészek szerint – a súlypontok elhelyezésében mutatózó különbségeknek megfelelően – akár 1947, 1948 vagy 1949 is lehetett. Vince az 1947 elejétől az 1948 nyaráig terjedő időszakot tekinti a „fordulat évének”. – Közlésünk esetében egyébként igyekeztünk tiszteletben tartani a kézirat szövegét, néhány esetben azonban szükségesnek látszott a hagyományos írógéppel készült eredeti változat betűhibáinak vagy nyelvtani következetlenségeinek kiigazítása. A visszaemlékező tévedéseit vagy a szövegbe betoldott szögletes zárójeles megjegyzéssel, vagy lábjegyzettel igazítottuk ki.

² Alföldi András (Debrecen, 1913.–Debrecen, 2005.) a debreceni egyetemen végzett jogot, majd a Műegyetem gazdasági hivatalában dolgozott. 1947-ben helyezték át Debrecenbe, itt előbb a Rektori Hivatal tisztviselője (1948–1950 között tanácsjegyző), 1951-től 1975-ös nyugdíjazásáig a Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatalának vezetője.

Forrásanyagot – az 1945 utáni néhány esztendő jegyzőkönyvein túl – keveset használtam, inkább csak azt ellenőriztem, hogy a csaknem fél évszázaddal ezelőtti események valóban abban az időben és úgy történtek-e, amelyekhez és ahogyan kapcsolom őket. Irodalomjegyzék helyett néhány fontos dokumentumot inkább a szövegben nevezek meg, és a legérdekesebbekről fotókópiát is tartalmaz az anyag.

Egy-két szót talán magamról is kell mondanom, hátha idővel olyanok is kézbe veszik ezt a szerény írást, akik nem ismernek. A következő néhány sor magyarázatot adhat arra, hogy az intézmény dolgaiban való jártasságom honnan is adódik.

1951-ben kerültem az egyetemre ún. „vitaíró gyorsíróként”. Valóban elég jól sikerült elsajátítani ezt az érdekes mesterséget, aminek magas fokú műveléséhez néhány adottság is szükségeltetik. Miután ez parlamenti gyorsírói státus volt, a fizetés is ennek felelt meg: kinevezésem után néhány nappal már szóbeszéd tárgya volt, hogy fizetés tekintetében – a hivatalnoki karban – közvetlenül a gazdasági főigazgató után következtem. Ez persze nem tartott sokáig, mert néhány hónap múlva fizetésem terhére egy gépírórt is alkalmaztak. Az lett volna a feladatom, hogy bizonyos előadások lejegyzésével néhány vezető professzor jegyzetírását elősegítsem. Hamar megbizonyosodott, hogy az előadások rögzítésére mérsékelt az igény, ezért aztán, 1952-ben a BTK Dékáni Hivatalba kerültem egy speciális feladat ellátására: az egykori szegedi polgári iskolai tanárképző intézetben végzett pedagógusok magyar és történelem szakos kiegészítő képzésének szervezése volt a főfeladatom, de emellett a hivatal egyéb munkáiban is részt vettem. Már alkalmazásom első napjaitól készítettem az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveit is, azt sem tudva, hogy mik a kellekei egy ilyenfajta dokumentumnak. Az egyetem tanácsjegyzője,³ akit nem sokkal korábban valamelyik budapesti egyetem gazdasági igazgatóhelyettesi állásából helyeztek Debrecenbe, és sokat bajlódott a jegyzőkönyvekkel, azzal a bölcs tanáccsal bocsátott be az első tanácsülésre, hogy minden elhangzott szót írjak le. Igyekeztem is megfelelni a bürokrata öregúr elvárásának, lett is 70 oldalnyi a jegyzőkönyv, és még olyan főbenjáró dolgokat is rögzített, hogy ki kellene nyitni az ablakot, mert nagy füst van. Hamarosan megtanultam aztán, hogy a jó jegyzőkönyvvezetőnek nemcsak gyorsírni kell tudnia, hanem ennél sokkal fontosabb a problémaérzékenység és a dolgok tömörítésére való képesség. Aki azonban fellapozza ezeknek az évtizedeknek a jegyzőkönyveit, nevemmel nem találkozik, mert bár a munkát elkészítettem, afféle *névtelen jegyző* voltam néhány évtizedig.

Befejeződve a tanárok átképzése, 1954-ben a rektori titkárságra kerültem, és itt dolgoztam nyugdíjazásomig, 1990-ig, majd különféle megbízásokkal még ezt követően is néhány évig. Több évtizeden át jelen voltam az egyetem legfontosabb testületeinek ülésein, és részt vettem a határozatok nyomán tett intézkedések előkészítésében is, így aztán sok éven keresztül közelről szemlélhettem az egyetem vezetőinek (14 rektorának; rektorhelyetteseinek, dékánjainak, gazdasági vezetőinek, párt- és tömegszervezeti

³ Virág Frigyes (Debrecen, 1891.–Budapest, 1973.) előzőleg a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem gazdasági igazgatóhelyettese.

titkárainak és másoknak) tevékenységét, és még sok mindent, ami velük összefüggött. A rektor titkárságán, pontosabban a rektori titkárságon a legtöbb fontos vagy kevésbé fontos, ám érdekes kérdés valamilyen formában lecsapódott, és aki fogékony volt, hamarosan rálátást kaphatott a szerteágazó intézmény legtöbb területére. Hozzá kell tennem, hogy néhány ideig-óráig működő rektori titkár távozása után, akiknek – nem lévén adottságuk a speciális titkársági-kiszolgáló munkához – hamar kített az idejük, az ötvenes évek végétől az első főtitkár kinevezéséig (dr. Papp László 1971-től) a Rektori Hivatalnak nem volt vezetője. Ennek ellenére jól mentek a dolgok: az 1942-ben kinevezett, és idővel a debreceni egyetemeken közismert Bíróné Sáríkával⁴ általában súrlódásmentesen fel tudtuk osztani a feladatokat: neki a mindennapok adminisztrációja iránt volt fogékony-sága, és előszeretettel forgolódtak a rektorok, rektorhelyettesek körül, nekem pedig a rektorok vezetői tevékenységének kiszolgálása és a szervezési feladatok jutottak. Közvetlen munkatársunk az a Dolgos Mária volt, aki példaképe volt a megbízhatóságnak és az igényességnek, vele 35 évig dolgoztam együtt. Mindhármunknak életünk folyamán az egyetem volt egyetlen munkahelyünk, és alapvető feladatunknak az intézmény szolgálatát tekintettük.

Bő két évtizedig az egyetem külügyi csoportját is vezettem, de ekkor is részt vettem a titkárság egyéb, mindenekelőtt szervezési munkáiban. 1980-tól ismét a rektor kiszolgálása volt a legfőbb feladatomban. Azt hiszem, hogy egy igényes hivatalban és egyetemi vezetők közelségében eltöltött négy aktív évtized az ember fejlődésén nyomot hagyott.

Visszaemlékezésemben szeretnék objektív maradni akkor is, ha időnként kritikusan szólok. Természetesen a dolgokról annak idején is volt véleményem, de most már csak a mások iránti tapintat korlátozhat – időnként – abban, hogy a dolgok hű leírása mellett ez érzékelhető is legyen. Egy tudós történész barátom mondta, hogy a történelem meghamisítása tények elhallgatásával kezdődik. Bár nem történetet írok, hanem emlékeimet próbálok papírra vetni, erre nézve is érvényesnek érzem az előbbi megállapítást.

Az olvasó időnként akár szószátyárkodást is a szememre vethet az éppen tárgyalt eseményektől való elkanyarodások miatt, és mert az egyetem életéhez csak áttételesen kapcsolódó eseményekre, történésekre néhol sok időt vesztegetek. Ennek felelősségét nem akarom elhárítani. Ezt azonban azért is teszem, mert úgy érzem, hogy esetleg emlékezésem lesz az egyetlen dokumentum, amely rögzíti az utókornak az egykor volt jelenségeket és a múlt megőrzésre talán mégis csak érdemes történeteit. Illő tisztelettel tanácsolom tehát, hogy aki nem érdeklődik az effélék iránt, lapozzon túl rajtuk.⁵

Még annyit szeretnék előljáróban elmondani, hogy bár igyekeztem mondanivalóimat időrendbe szedni, az áttekinthetőség érdekében az azonos kérdéskörhöz tartozó dolgokat rendszerint akkor is összevontam, ha egyes vonatkozásaik korábbi vagy későbbi keltűek.

⁴ özv. dr. Bíró Imréné Kende Sarolta (Edelény, 1919.–?) Mitrovics Gyula pedagógiaprofesszor unokahúga – helyesen – 1941-től 1976-os nyugdíjazásáig volt a Rektori Hivatal alkalmazottja, 1954-től főelőadó. Férje, aki a jogi-, majd a bölcsészkar dékáni hivatalában dolgozott, 1949-ben, 25 évesen agyhártyagyulladásban hunyt el.

⁵ Ezt megkönnyítendő, ezeket a kitéréseket apróbb betűkkel szedjük.

Az idősebb olvasó sok ismert vagy neki evidens jelenségről is olvashat, de gondoljon arra, hogy ha évtizedek múlva egy akkori fiatal kíváncsi lesz a régi idők egyetemére, vajon nem lesz-e hasznára bizonyos dolgok részletesebb leírása?

Végezetül szeretném beavatni az olvasót abba is, hogy az ötvenes évekről szólva egy-két helyen miért mutatok némi tájékozottságot az egyetemi pártélet belső kérdéseiben, noha világéletemben pártonkívüli voltam. Egyszerű a magyarázat: a régi MDP-irattár egy részét, amikor már dugig voltak vele a pártbizottság szekrényei, a munkatársak *elégge el nem ítéhető módon mellőzve a kötelező éberséget*, egyszerűen levitték a rektori raktárba, és amikor nyugdíjasként itt volt a munkahelyem, néhány év anyagának átoltvasásával bővítettem mozgalmi tájékozottságomat. Meg kell mondanom, hogy rendkívül érdekes olvasnivalóhoz jutottam.

Az emlékezés a következő fejezetekre tagolódik: (feltűnhet, hogy a címek a nagypolitika korszakait idézik, de aki megélte az elmúlt 50 évet, tanúsíthatja, hogy nem volt az életnek olyan területe, amelyen ne hagyott volna nyomot a politika):

- I. Vázlatféle 1944 tavaszától a fordulat évéig
- II. Nehéz idők: a Rákosi-korszak
- III. A forradalom
- IV. Nyugodtabb évtizedek
- V. Készülődés a rendszerváltásra⁶

Vázlatféle 1944 tavaszától a fordulat évéig

Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy az egyetemek életében a felszabadulás nem hozott nyomban jelentős változásokat. Bár a professzori karból néhányan eltűntek: külföldre menekülésükből felelősségre vonástól félve nem tértek haza, vagy az igazolási eljárások következtében más munkahelyre kellett távozniuk; az egyetem vezető testületének és oktatói karának összetétele jelentősen csak évek múlva változott meg. A menekülésből való hazatértük után a professzorok túlnyomó többsége kisebb-nagyobb atrocitások után folytathatta munkáját.

Az egyetem 1944/45. tanévre megválasztott vezetői közül csupán Bodnár János prorektor maradt Debrecenben. A felszabadulást közvetlenül megelőző hetekben nagyfokú volt a bizonytalanság a felső irányításban is: a VKM hol elrendelte a Nyugatra való menekülést, hol pedig másként intézkedett.

Mielőtt azonban rátérnék a felszabadulást követő hetek eseményeire, röviden tekintsük át az 1944. esztendő tavaszának-nyarának egyetemi eseményeit, mindenekelőtt az épület német katonaság által történt igénybevételeit.

Az igazi háborús megpróbáltatások 1944 márciusának utolsó napjaiban kezdődtek. Március 19-én a németek megszállták a várost. Gyerekként jól emlékszem erre a napra,

⁶ Utóbbi három fejezetet folyóiratunkban nem közöljük.

napsütéses vasárnap volt, egész délután zúgtak a német szállító repülőgépek és este már a *cseledkorzó*, azaz a Piac utca Bika szálló felőli oldala sétálgató német katonákkal volt tele. Nem él bennem, hogy a lakosság részéről ellenséges vagy akár csak fagyos légkör fogadta volna őket, ezt persze igazából akkor meg sem tudtam ítélni. Nekem minden esetre nagy élmény volt, amikor egy német tiszt megszólított, és néhány szót tudtam vele váltani, amíg elkísértem a Víg moziba. Ekkor láttam ui. először hasznát a gimnáziumi némettanulásnak.

Néhány nap múlva, pontosan március 27-én egy katonai vegyesbizottság keresi fel a rektort (Bodnár Jánost, az orvosi vegytani intézet igazgató professzorát, az MTA levelező tagját), és a Tisza István-internátusban (ma a DOTE kollégiuma a Nagyerdei körúton) 30–40 német katona számára kér szállást. Az igényt néhány óra múlva úgy módosítják, hogy az egész diákotthon épületére szükségük van, és célzást tesznek a kollégium melletti tanári villák átengedésére is. Az utóbbi kérést a rektor a polgármester segítségével nyomban leszerelte, és arra is ígéretet kapott, hogy a német hadseregnek további követelése nem lesz. Ez az állapot azonban mindössze három napig tartott. Március 30-án a polgármester, a hadtestparancsnok és a városparancsnok már újabb igényt közöl, és még aznap a katonai vegyesbizottság végig is járja a főépületet. Ezek után nem lehetett kétséges, hogy ezt is igénybe fogják venni a németek. Így is történt.

A létesítmények átadása a megszálló csapatoknak néhány nap alatt megtörtént. Három nap után eldöntött tény lett, hogy az egyetem 131 helyiséget átad a német birodalmi hadseregnek. A megállapodás a főépület teljes I–II–III. emeletének átengedésére vonatkozott – csak a szemináriumi helyiségektől tekintettek el. Az egyetem használatában hagyták a nekik kevésbé megfelelő alagsort, földszintet és IV. emeletet.

A tanács jegyzőkönyve teljes terjedelmében tartalmazza a rektornak a testület – és az utókor – számára készített összefoglalását ezeknek a napoknak az eseményeiről. (És itt nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet Varga Zoltán egyetemtörténetének egy durva hibájára: a szerző figyelmét elkerülhette a kézirat gépirójának vagy a nyomdának az elírása, csakis ezzel lehet magyarázni, hogy a tudós szerző könyvében *március* helyett mindenütt *május* szerepel, és ezért az egyetem megszállását a valóságos időnél két hónappal későbbre, azaz 1944 májusára helyezi. – Varga Zoltán: A Debreceni Tudományegyetem története I. 20. o.)

Mivel az oktatást az épületben a katonaság jelenléte megakadályozta, a rektor a Ref. Egyházkerülettől azt kérte, hogy a három elméleti fakultás ideiglenesen visszatérhessen az egykori anyaintézmény falai közé. (Az Orvostudományi Kar a Klinika-telepen zavartalanul működhetett.) A kollégium és az egyházkerület vezetése szeretettel adott otthont a belőle sarjadt egyetemnek.

Az Egyetemi Tanács rendkívül gyorsan és nagy felelősségtől áthatva szabályozta az új helyzetben a munkarendet, bölcsen azt tekintve legfontosabb feladatának, hogy a megszállókkal bármiféle konfliktus lehetőségét minimálisra csökkentse, még inkább: kizárja. Ebből a célból az egyetem alkalmazottai csak a nyugati oldalbejáratot használhatták, de a professzorok továbbra is igénybe vehették a főkaput is. Az egyetem alkalmazottait

belépési igazolvánnyal látták el, a hallgatóságnak pedig megtiltották az épületbe való belépést, hogy elejét vegyék bármiféle súrlódásnak. Bár a dékáni hivatalok és a Quaestura bent maradtak az épületben, ha a hallgatóknak ezekkel a hivatalokkal ügyes-bajos dolguk támadt, ezt a Ref. Kollégiumba kitelepült munkatársakkal intézhették. Magán-személyek nem léphettek be az épületbe, ők a hivatalokkal csak írásban, posta útján érintkezhettek. A hallgatóság előtt zárva maradt a Botanikus Kert és a sporttelep is, ide költöztették a postahivatalt, és megszűnt az egyetemen a telefonszolgálat.

A nyugati kapunál, tehát az egyetemi alkalmazottak számára kijelölt bejáratnál megerősített portaszolgálatot rendeltek el illetéktelenek bejövetelének a megakadályozása céljából. (Itt a szolgálatot az egyetemi vezetés a főportás helyettesre bízta, aki valószínűleg nem érdemtelenül élvezte a bizalmat ilyen kényes kérdésekben is, és aki néhány év múlva az Egyetemi Könyvtár kölcsönző szolgálatának lett a politikai erőssége, mint ahogy erről a Rákosi-korszakról szóló fejezetben egy történetet elmondok.)

A rektor és a tanács folyamatosan kérte az épület visszaadásához a polgármester és a VKM⁷ közbenjárását – természetesen eredménytelenül. A rektor arról is beszámol a testületnek, hogy a történekről jelentést kívánt tenni Rátz miniszterelnök-helyettesnek is, de nem találta hivatalában. A németek számára ideális volt az elhelyezés az egyetemen, némi távolságra, de mégsem messze a városközponttól, jól bebútorozott hivatali helyiségekben és kényelmes professzori szobákban. A generális és közvetlen környezete a Rektori Hivatalba költözött be.

Annak érdekében, hogy a díszudvar üvegtetejének csillogása egy esetleges légítámadás alkalmával ne nyújtson célpontot, a rektor javasolta a parancsnoknak az üvegtető letakarását vagy alkalmas festékkel való bemázolását. Jelentésében a rektor idézi a generális választát: „*est ist überhaupt nicht notwendig*”.⁸ Kétségtelen, hogy a két hónap múlva bekövetkező június 2-i, az állomás környékét megsemmisítő bombázáskor az egyetemet még nem éri kár, viszont a Köztemető ravatalozójának környékére több bomba is hull. Akkoriban a szóbeszéd tudni vélte, hogy ezeket a bombákat az egyetemen működő német parancsnokságnak szánták, és csupán azért vétették el a célt, mert az egyetem előtti vízmedencéből a vizet előrelátóan leeresztették. A vélekedésben lehet igazság, miután a krematórium is csillogó tetőzetű épület, erdős a környezete, és előtte is vízmedence tükröződik.

A tanács – kiköltöztetve a tanácsteremből – kezdetben egy alagsori helyiségben ülésezett, majd az Orvosi Vegytani Intézetben (ennek volt az igazgatója a rektor), később pedig a Kollégium kis tanácstermében.

Kitűnik a rektor jelentéséből az is, hogy a birodalmi generálissal ütközések nélkül folytak a tárgyalások. Ennek bizonyára az a magyarázata, hogy a felek tisztában voltak helyzetükkel: egyrészt az egyetem teljes kiszolgáltatottságával, másrészt azzal, hogy a hadsereg minden hatalom birtokában van, így aztán a rektor részéről értelmetlen

⁷ VKM = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

⁸ „ez egyáltalán nem szükséges”

lett volna bármiféle huzakodás. Viszonzásképpen a generális sem feszítette a húrt, sőt hangoztatta elégedettségét a helyzettel, és a rektor olyan kéréseit, amelyeket könnyen lehetett teljesíteni, nem utasította el. Így pl. készséggel hozzájárult ahhoz, hogy a már igénybevelt épületben a tervezett doktoravatást április 1-jén megtartsák.

A nyár folyamán egy kellemetlen epizód tetézte az Egyetemi Tanács, mindenekelőtt a rektor amúgy sem kevés gondját. A Bölcsészettudományi Kar kifogásolta, hogy a rektor nem járt el mindenben alkotmányosan az épület átengedése dolgában: pl. nem hívta össze minden fordulatnál a tanácsot, és nem kérte azoknak a professzoroknak a közbenjárását, akik úgy vélték, hogy német kapcsolataik segítségével mentesíteni lehetett volna az egyetemet az igénybevételtől. Végül a tanács elfogadta a rektor álláspontját: amikor nemcsak jelképesen, hanem a valóságban is az egyetem kapui előtt áll egy jól felszerelt hadosztály, a rektor gyors, azonnali döntésre kényszerül, és bár igyekezett minél több professzor tanácsát kikérni, éppen azok, kik most a rektor eljárását helytelenítik, azokban a napokban messze elkerülték az egyetemet.

Ezeknek a hónapoknak a jegyzőkönyveiben egyre gyakrabban feltűnik dr. Csilléry András professzor neve, aki mind több szerepet kap az egyetem közéletében, még hozzá militáns posztokon. Légmentelmi parancsnok, a tűzország megszervezője, az egyetemi rendfenntartó alakulat parancsnoka, 1944 őszétől az Orvosi Kar dékánja.

Bár Budapesten szerez orvosi diplomát, tanulmányait főként német egyetemeken végzi (München, Berlin, Boroszló [ma Wrocław Lengyelországban]). Az első világháborúban ezredorvos. A Tanácsköztársaság leverése után tevélegesen is részt vesz az ún. szakszervezeti (Peidl-) kormány megdöntésében, ezt követően három hónapig a szélsőségesen jobboldali Friedrich-kormány népegészségügyi minisztere. Horthy feltétlen híve, az Ébredő Magyarok képviselője a parlamentben, majd a Magyar Élet Pártjának tagjaként kormánypárti képviselő.

Megalakítja és vezeti az erősen jobboldali Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületét, és a társadalombiztosítás (OTI) orvos igazgatója. Az egyetemmel szakelődőként már korábban is kapcsolatban áll, és valószínűleg politikai érdemeiért (is) nevezi ki a kurzus pályázat mellőzésével a Stomatológiai [Fogászati] Klinika időben első professzorává. Bizonyára hinni lehet szavainak, hogy az újjáalakult klinikát a német ipar legmodernebb gyógyászati és technikai berendezéseivel szereli fel, amelyek révén addig nem alkalmazott eljárásokat is bevezetnek (azért használom ezt a fogalmazást, mert ezt ő mondja ma is meghallgathatóan azon a hanglemezen, amelyről majd a Tisza-relikviáknál szólok).

Csillérynek jelentős műkincsei vannak: 38 festmény Pállik Bélától, a századforduló jeles piktorától, különleges porcelánok, szőnyegek, nemes szőrmék és egyebek. Érdekes, hogy a Déri Múzeumból előkerült leltárból megállapíthatóan más festőtől egyetlen alkotást sem őriz.⁹

⁹ Pállik Béla az apósa volt.

**Bünjelként őrzi
a népügyészség dr Csilléry
András nagyértékű
festménygyűjteményét**

Dr. Csilléry András orvosprofesszor, egyetemi tanár a debreceni egyetem orvoskari tanára volt, a fogászatot tanította. A felszabadító orosz csapatok elől először Budapestre menekült, onnan pedig Németországba és nagy része volt abban, hogy sok egyetemi hallgatót külföldre kényszerítettek. Dr. Csilléry Andrásnak értékes, művész becsű festménygyűjteménye volt, a gazdag, igen értékes anyag debreceni lakásán nyert elhelyezést. A közelmúltban a bűnügyi hatóságok intézkedésére a festményeket, képeket, mint bűnjelet lefoglalta a népügyészség és beszállította a debreceni törvényszék bűnjelkamarájába. Most az értékes anyagot újból rendezték, átvizsgálták. A hatalmas anyag teljesen megtöltötte a népügyészség egyik termét. Több értékes rajzot, festményt a Déri-múzeumnak adott át a népügyészség, míg a többi kép, festmény egyelőre továbbra is a népügyészségen marad őrizetben, felügyelet alatt, addig is, amíg a népbíróság nem dönt a további sorsáról. Valószínű, hogy dr. Csilléry Andrást távollétében is bíróság elé állítják, illetve ügyét távollétében, in contumáciam tárgyalják le és ennek során vagyonelkobzást mond ki a népbíróság, így kerül az állam birtokába a képgyűjtemény. Lehet, hogy az Elhagyott Javak kormánybiztsága jelent be igényt és kéri a további intézkedés jogát. Ebben az ügyben még nincs végleges döntés.

Csilléry 1944 májusában engedélyt kér (és kap) a rektortól, hogy gyűjteményét, megóvandó az esetleges bombakároktól, az egyetem alagsorában helyezhesse el. A rektor befogadó engedélyének viszonzásaképpen a gyűjtemény egyik értékes darabját: gr. Tisza Istvánné sz. gr. Tisza Ilona menyasszonykori portréját az egyetemnek adományozza. (Unokatestvérek házasságáról van szó, innen az azonos családnev.) A rektor az adományozó levelet bemutatja a tanácsnak, és a testület az ajándékot köszönettel nyug-

tázza. Szeptemberben Csilléry dékán a fővárosba távozik, ahol – már a Szálasi-időkben – az orvosi fakultások Németországba telepítésének kormánybiztosa, de dékánként közben a fővárosban felavat 30 debreceni orvosdoktor is, a menekült egyetemi vezetők közreműködésével. Állítólag több egykori hallgatóját az SS-be kényszeríti. Nyugatra távozik, ahonnan nem tér haza.

Itthon háborús bűnökkel vádolja, és eljárást indít ellene a népbíróság. Gyűjteményét, amelyet időközben az alagsorból átszállítanak a Fogászati Klinikára, lefoglalják, a gyűjteményben van a Tisza Ilona-portré is. A Jogi Kar professzorainak megítélése szerint a szóban forgó kép az ajándékozással bizonyíthatóan az egyetem tulajdonába – ha nem is birtokába – került, és így zár alá helyezése jogilag megtámadható. Levél megy a népbíróság elnökének, és rövidesen megérkezik a válasz: ha az egyetem bizonyítja a tulajdonjogát, a festmény átvehető, de a képért olyan személy jelentkezék, aki ki tudja választani a 20 másik festmény közül (ez amúgy sem lett volna nehéz feladat, mert a többi kép tárgya a művészre nagyon jellemző: birkák, lovak portréi, faluvégék és szalonnázó pásztorok). Járdányi-Paulovics István régész professzor, a szombathelyi Isis-szentély feltárója és Erdős Károly teológus professzor, a városszerte tisztelt „Kari bácsi” jelentek meg a népbíróság bűnjelkamarájában a képért, és hozták el az egyetemre. A festmény azóta a rektor szobáját díszíti. Csilléry 1964-ben Kanadában hunyt el.

Hogy a németek mikor hagyták el az épületet, csak megbízhatóan emlékezők egybehangzó nyilatkozata alapján lehetne kideríteni, de ilyenek már alig vannak az élők sorában. Mindenesetre tény, hogy az 1944. szeptember 12-i tanácsülés jegyzőkönyvében az ülés helyének megnevezése már nem szerepel, pedig ha a tanácsulást nem a tanácsteremben tartották, a helyszínt a jegyzőkönyv kivétel nélkül rögzítette (pl. alagsor 10. vagy 13. helyiség, kollégiumi kis tanácsterem, Belgyógyászati Klinika stb.), tehát feltételezhető, hogy a testület a németek eltávozása miatt ismét igénybe vehette tanácstermét. Ezen az ülésen a rektor felolvassa a kormánybiztos levelét, amely arról értesít, hogy a tornacsarnokot internátus céljára visszaadják az egyetemnek. A rektor kiegészítése a levélhez: a német katonaság még mindig a sportszarnokban vendégeskedik.

Mint említettem, 1944 nyarának eseményeiről a tanácsülési jegyzőkönyvek alapján szólok. A tanácsülések napirendi pontjai természetesen zömmel a rendkívüli időkhöz kapcsolódnak, és a továbbélés, a háborús események átvészelésének útjait-módjait keresik, nagy felelősségtől áthatva, a tudós grémiumhoz illő bölcsességgel. Ugyanakkor a tanács számos jelentéktelen kérdést is tárgyal, amelyek semmi kapcsolatban nem állnak a történelmi időkkel, súlytalanok és anakronisztikusak is azokban az időkben, amikor a tanács kiűzve otthonából az alagsorban és másutt ülészik, amikor az ifjúság már át sem lépheti az egyetem küszöbét, amikor esténként a város lakossága a bombázások miatti félelmében a Nagyerdőn keres menedéket, és amikor az esti csendben Nagyvárad felől az ágyuk dörgése hallatszik. (Persze rendkívüli időkben is adódhatnak fontos apró-cseprő ügyek, csak éppen meghökkentők az ilyesféle napirendi pontok: mezőgazdasági főiskolák dékánjainak díszláncokkal való felruházása, altiszti szabályzat és altiszti fegyelmi ügyek, fogmíves mesteri állás betöltése, a kórusvezető tiszteletdíja és hason-

lók.¹⁰) A rektor 1944. szeptember 5-én még szóvirágos dikcióval köszönti a kormányzó által kitüntetett professzor társát, éppen csak néhány nappal Horthy proklamációja előtt. Furcsa, hogy a VKM ekkor látja időszerűnek a tanáccsal azt megvitattatni, hogy milyen ábrázolások kerüljenek az aula mennyezetén és zárófalain a freskók számára kialakított mezőkbe. Igaz, hogy ez a kérdés még 1943 decemberében szerepelt a tanács előtt.

És ha már erről szólunk, írjuk ide az előkészítő bizottság javaslatára kialakított akkori elképzeléseket a miniszter által kiírandó freskópályázathoz, igazolva ezzel, hogy valóságok azok a legendák, amelyek az aula freskókkal való díszítésének szándékáról fennmaradtak (azt már nem is merem említeni, hogy majd jobb időkben ismét meg lehet fontolni, hogy valami megvalósulhat-e az egykori ötletekből).

I. A professzori széksorok mögötti fal középső félköríves mezőjébe kerülne annak a képviselőházi ülésnek a képe, amelyen az egyetem létesítésére vonatkozó törvényt a t. Ház 1912. június 5-én megszavazta. A kép középpontjában gr. Tisza István mint akkori házelnök áll (a határozat felsorolja azokat a személyeket is, akiknek még a képen kell lenniük: a javaslat előadója, a felszólaló képviselők, a kultuszminiszter és az Országgyűlés néhány tisztségviselője).

II. A szemközti fal ugyanezen mezőjébe kerülő freskónak a központi épület alapkövetelési ünnepélye lenne a témája: a kép centrumában Horthy Miklós kormányzó lenne, aki az alapköre az első kalapácsütést méri 1927. június 3-án. A jelenlévők névsorát itt is megadja a javaslat.

III. Az aula mennyezetének nagy falmezőjére a tanács a következő témák alapján készítenendő freskókat javasolja (jegyezzük meg, hogy a felsorolás áttekinti a Kollégium egész történetét):

1. Nogheri (Nagyéri?) János diák 1585-ben aláírja a kollégiumi törvények tudomásulvételét. Nevével kezdődik a Kollégium máig fennmaradt első anyakönyve.
2. Várad török kézre jutása után (1660) a nagyvárad Ref. Főiskola menekülő ifjai és híres professzoruk: Martonfalvi Tóth György Debrecenben befogadásra találnak.
3. A városban táborozó I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem hallgatja Szilágyi Tönköl Márton professzor, a későbbi püspök fizika-előadását és 50 arannyal jutalmazza érte (1681).
4. Maróthi György professzor vezényli az általa alapított kollégiumi énekkart (1740 körül).
5. Weszprémi Csanády István, a későbbi híres orvosdoktor és történétíró, mint a kollégiumnak éveken át külföldön tanuló diákja, társával átveszi Harring Tamás centerbury érsek kezéből a Kollégium számára az angol hittestvérek között gyűjtött segély-alapítványról szóló iratot (1756).

¹⁰ A fentiek tanúsíthatják, hogy az egyetem vezetősége és a Rektori Hivatal a nehéz körülmények ellenére is próbálta a napi megszokott hivatali munkát végezni, és a felmerülő kisebb-nagyobb súlyú adminisztratív ügyeket intézni.

6. Hatvani István professzor fizikaórárt tart (1750-es évek után).
7. II. József császár trónörökös korában meglátogatja Piszkárosi [helyesen Piskárkosi] Szilágyi Sámuel püspök kíséretében a Kollégium már akkor híres könyvtárát, és elővéteti Kálvin Intitutióját (1770).
8. Csokonai Vitéz Mihály mint kollégiumi praceptor diákjaival a Nagyerdőn. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy ezt a témát Rudnay Gyula is megfestette hatalmas vászonra, amikor a tanácsteremben elhelyezendő festményre pályázatot hirdettek. A kiírást azonban Iványi-Grünwald Béla nyerte meg a teremben ma is látható *Dull Mihály elítéltetése* c. festményével.)
9. A nagy debreceni tűzvészben Karika Pál szenior és Lente Dániel könyvtáros vezetésével a tűzoltó diákság menti a Kollégium könyvtárát (1802).
10. Rézmetsző diákok elkészítik az ókori Pannónia és Dácia első magyar térképét (1800 körül).
11. Révész Imre későbbi lelkipásztor és történettudós, mint 23 éves teológus fegyvertelenül elriasztja a könyvtár ajtajából az oda rablás végett betörni készülő orosz katonákat (1849. aug. 4.).
12. Kollégium középső épületének alapkövetelési ünnepélye (1870). Itt hangzik el dr. Török István orvosprofesszornak az ünnepi nyilatkozata, hogy a debreceni főiskolából *állami egyetemnek* kell kinőnie.

Az aula mennyezetének közepén, csillagos égbolt festendő.

A tanács kitér arra is, hogy a pályázónak figyelembe kell venni a 400 éves Kollégium múltját és a *modern vagy hipermodern alkotások mellőzöttnek*.

A tanács azzal is foglalkozott, hogy végleges formában kellene kialakítani a főépület homlokzatát, mert a stílustalan és sikerületlen timpanon-féle felület nem szerencsés, és még címer sincs az épületen. Gondoskodni kell az egyetem nevének felírásáról is.

(Valószínűleg erre az 1943 decemberében hozott határozatra emlékeztek még sokan az 50-es évek elején, és ezért került az említett üres, címertelen timpanonba a sokmázsás beton Rákosi-címer, amelynek – amikor már időszerűtlen volt – az újabb címerekkel való letakarása, majd levésése évtizedeken keresztül gondot okozott, és ekkor helyezték el az egyetem nevét viselő, *cégtábla stílusú* feliratot is a timpanon alá.)

Ilyen előzmények után köszöntött az egyetemre 1944. október 19-én a II. Ukrán Hadsereg nevéhez kapcsolódó felszabadítás.

És ha már ezt a dátumot említjük, illő megemlékeznünk egy egyetemi házaspár ezekben a napokban elszenvedett tragédiájáról.

1920 körül került feleségével együtt Debrecenbe angol nyelvi lektorként a kanadai illetőségű Thomas Edward WELSH, vagy ahogy az egyetemi nyilvántartás magyarította: W. Tamás Eduárd.¹¹ (Már a kezdetektől folyt angol nyelvi oktatás az egyetemen, a feladatot korábban Tankó Béla filozófiaprofesszor látta el.) Welsh bizonyára jó nyelvta-

¹¹ Welsh, Thomas Edgar (Ethel, Kanada, 1882.–Debrecen, 1944.) 1922–1942 között az egyetem angol lektora. Angol nyelvkönyvei több kiadásban jelentek meg Debrecenben (*My little English grammar; The »50-lessons system« for teaching English; Practical English expressions*).

nár volt, tudós ambíciók nélkül, írt néhány jónak mondott nyelvkönyvet is. Békés, természetkedvelő család lehettek, az egyik évkönyvi bejegyzés szerint a lektort tiszteletbeli tagjává választotta a debreceni Madártani Egyesület. Már a nyugdíjhoz közeledett, némi nehézségei is támadtak a német megszállás idején kanadai állampolgársága miatt: egy Magyarországra elszármazott angol barátjuk mondta, hogy hetente vagy havonta jelentkezniük kellett a rendőrkapitányságon. A Gambrius-bérházban laktak.

Ez a jámbor korosodó házaspár a város felszabadítását követő napokban, ma már ki nem deríthető indítékból levetette magát lakásából a bérház betonjára. Ideiglenesen a Csokonai Színház kertjébe hantolták el őket, és a következő év májusában innen kerültek végső nyughelyükre a Köztemetőben. A sírt a régi barát, egy idős angol hölgy és Angol Tanszékünk gondozza.

Rátérve most már fő mondanivalónkra: milyen állapotban volt az egyetem 1944 őszén, közvetlenül a szovjet csapatok debreceni bevonulása után? Ilyesfajta összegező felmérést nem láttam, de az itt-ott fellelt dokumentumokból, a kortársak visszaemlékezéseiből többé-kevésbé reális kép alakulhat ki bennünk.

A vezető oktatószemélyzet jelentős része eltávozott Debrecenből, mint a tragikus sorsú Sántha Kálmán idegyógyász professzor egy hivatalos levélben kertelés nélkül fogalmaz: patkányszerűen elmenekült. Ennek oka nyilvánvaló: nem maradt hatástalan a propaganda – amelynek, mint utólag bebizonyosodott, voltak reális elemei is – a férfiak elhurcolásáról, a nőkkel szembeni becstelen magatartásról és egyebekről. A fiatalabb oktatószemélyzet, az adminisztratív és a műszaki alkalmazottak egy része, valamint a férfi hallgatók közül nem kevesen katonáskodtak vagy fogságba estek. Bár az épület nem szenvedett nagyon jelentős háborús károkat, csupán néhány légiakna és belövés károsította, mégis használhatatlan volt, és az alagsort kivéve télen emberi tartózkodásra nem volt alkalmas: nem lehetett fűteni, az ablakok nagy része ki volt törve, és a tető is erősen megrongálódott. A nagyfokú üvegtörésre nehéz magyarázatot találni: a nyár folyamán a VKM két ízben is felhívta az egyetemeket a belső ablakszárnyak leszedésére és légnyomás-biztos helyen történő tárolására. Ez valószínűleg a németek beszállásolása miatt nem történt meg.

Fűteni szén hiányában nem lehetett. Tudni kell, hogy az egyetemnek saját erőműve volt a Klinika-telepen, amely nemcsak a fűtést adta, de villanyárammal is ellátta az intézményt. (A kazánház és a főépület között a vezetékeknek ma is járható alagutat építettek annak idején.) Az energiaellátás még egy év múlva, tehát 1945/46 telén sem működött rendszeresen, ezért néhány tanterembe vaskályhát állítottak be – a kályhacsövet az ablakon vezetve a szabadba –, és az alagsor egyik helyiségében valamiféle melegedőt rendeztek be a vacogó ifjúságnak.

Néhány egyetemi objektumot a német után most a szovjet katonaság vett igénybe (templom, tanári villák egy része, sportcsarnok, kollégiumok), a főépület alagsorába pedig bombakárt szenvedett lakásából sok egyetemi alkalmazott és környékbeli család költözött be. Ezt valószínűleg az is motiválta, hogy az egyetem nagy közösségében a családok biztonságosabban érezték magukat, mint a gyéren lakott, romos városban, a

menedéket és oltalmat kereső emberek afféle ókori asylumot láttak az intézményben, amely képes lesz megóvni őket a megpróbáltatásoktól. Egyes emlékezők szerint a beköltözők száma az ezret is meghaladta.

A kimutatás[ban...], amelyet a Gazdasági Hivatal 1947-ben készített a háborús károkról, ... [f]igyelmet érdemel a lap alján olvasható egyik tétel: a díszudvar üvegtejének átlövedözése a Poroszlay u. 6. sz. alatti lakosok által. Vajon kikre vonatozhat ez a nehezen értelmezhető fogalmazás? Kik lehettek a károkozók? Ha németek lettek volna, ezt 1947-ben nyilván nem hallgatják el, a háborús viszonyok ismeretében az is kizárható, hogy az említett házban élő debreceniek éppen ezekben a vészterhes időkben bejártak volna a díszudvarra az üvegtejre lövedözni, hiszen a remegő lakosság ekkoriban minden fegyvertől megszabadult, és még a gyerek csúzlíját is elrejtette. Így aztán valószínűleg nem lehet kétségünk az „átlövedözők” hovatartozását illetően: nyilván jókedvű szovjet katonák voltak. E sorok írása idején kerestem az említett címet, hátha találok egy öregembert, aki még emlékezik az egykor beszállásolt lakókra. Sajnos a lakcím megszűnt, és a ház sincs már meg, mert az ATOMKI gyarapodásakor ezt a területet is felhasználták.

A háborús károk kapcsán röviden térjünk ki az egyetem egyik megsemmisült, értékes iparművészeti alkotására. Az emlékezők szerint az aula ablakainak üvegfestményeit annak a légiaknának a légnyomása semmisítette meg, amelyik az épület és a vízmedence közötti területre hullott 1944 szeptemberében. Az üvegfestményeket a magyar iparművészet kimagasló alkotója, Róth Miksa készítette 1938-ban (Az 1932-ben átadott Főépület ui. sok tekintetben csak ekkorra készült el teljesen).

Ekkor kapta berendezését az aula, amelynek addig falburkolata, pódiuma sem volt, nem voltak még meg a professzori (ún. presbiteri) zsöllyék sem, ekkor helyezték el a közterületeken és az aulában a ma is látható világító testeket, stb. A nagy készülődés a Kollégium 400 éves ünnepségeire történt, ami az egész protestáns világra kiterjedő emlékezésnek indult, de a nagyszerű világtalálkozó utáni rendezvény már szerény iskolai ünnepéllé zsugorodott, mert a háborús veszély miatt a külföldi delegációk nagy része nem vállalta az utazást. Visszatérve az üveglablakokra: a középsőt a Kollégium egykori ábrázolása, az ún. magyar középcímer és Debrecen felirat díszítette, a mellette lévő két-két ablakot pedig azoknak a középkori egyetemeknek a látképe, amelyekre gyakran vezetett a peregrinus diákok vándorútja: Wittenberg, Zürich, Genf és Amsterdam egyeteméé, és a négy fakultás neve latinul. Abban a reményben, hogy majd valamikor, amikor bőségben lesz az egyetem, a díszablakokat eredeti állapotukban újra lehessen alkotni,¹² kutattam az üveglapok színes vázlatai után, de ilyeneket sem a Róth-hagyatékban, sem az építkezés fellelt tervrajzai között, sem pedig a város építési tervtárában nem találtam. A bölcs elődök gondossága folytán azonban nagyszerű fekete-fehér fotók

¹² 2009–2012 között az öt üveglablakot az eredeti terveknek megfelelően helyreállították. Vince Lászlónak az eredeti dokumentumok feltárására tett őszinte erőfeszítéseit és reménykedését a helyreállításban szövegünkéből mégsem kívántuk kihagyni.

maradtak a díszüvegekről. Róth munkásságának szakértői állítják, hogy a tűéles fotók nyomán az üveglablakok az eredetiekkel azonos formában elkészíthetők, mert a szakemberek a fekete-fehér képeken is látják a színeket. Visszaemlékezésében (*Egy üvegfestő emlékezései*, Bp. 1943.) Róth szeretettel ír debreceni megbízásáról, mindenekelőtt az egyetemi ravatalozóba (1947 óta kultúrház) készített üvegfestményeiről és faldíszeiről, amelyekkel a gyászolók csendes megnyugvását akarta szolgálni. Ez a létesítmény egyébként soha nem működött az eredeti céllal: ha a klinikán meghaltak családja nem *a háztól való temetést* óhajtotta, a végső kegyeleti aktus a *belső klinika* (ma: Bem-téri kórház) *szertartástermében* történt a Köztemető ravatalozójának elkészültéig. Az ún. egyetemi ravatalozó üvegfestményeinek sorsa, holléte már kideríthetetlen. Az I. Sebészeti Klinika¹³ alagsori (!) orvosi ebédlőjének szokatlanul világítóaknára néző ablakaira láthatóan utólag felszerelt üveglablakok valószínűleg nem a ravatalozóból kerültek oda, eredetüket azonban senki nem tudja. Róth munkásságáról szólva megemlíjtük, hogy ő tervezte a klinikák nagy tantermeinek és a főépület közterületeinek máig megőrzött díszítő festését (pl. a díszudvar boltívein, a könyvtár előcsarnokának mennyezetén és egyebütt).

De térjünk vissza az egyetem háború utáni állapotára. Hetek teltek el, amíg a front átvonulása miatti sokkból a Debrecenben maradt kevés vezető oktató ocsúdni kezdett, és csak november végére alakult meg az Egyetemi Tanács, amelyet azután a VKM csak Budapest felszabadulása után legalizálhatott. Az egyetem teljesen magára maradt, nem volt főhatósága sem, hiszen az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a kormány csak december 21-én alakult meg. A korabeli sajtó szerint a város vezetése és a szovjet katonai parancsnokság sürgyeti ugyan az egyetem megnyitását, de ahhoz érdemi támogatást nem tud adni.

Első ülését a tanács 1944. november 23-án tartja. Írjuk ide a felszabadulás utáni első testület tagjainak nevét:

Elnök: dr. Bodnár János prorektor (az 1943–44. tanév rektora, az Orvosi Vegytani Intézet igazgatója, az MTA levelező tagja)

Tagok: dr. Erdős Károly professzor (Ref. Hittudományi Kar),

dr. Szentpéteri Kun Béla professzor (Jog- és Államtudományi Kar),

dr. Sántha Kálmán professzor (Orvostudományi Kar) és

dr. Szabó Dezső professzor (Bölcsészettudományi Kar) helyettes dékánok

(A testület tagjai nagyon vigyáztak arra, nehogy a majdan visszatérő vezetők vagy az utókor címbitorlással vádolja meg őket, innen a *helyettes dékán* elnevezés a dékán vagy a prodékán helyett. Még az is felmerült a tanácsban, hogy vajon az e tisztségét a VKM által megerősítetten viselő prorektor az elmenekült, megválasztott rektor: Hankiss János távolléte idején hozhat-e rektori intézkedéseket.)

A testület azt tekintette elsőrendű feladatának, hogy az egyetemi munka, mindezenekelőtt az oktatás feltételeit megteremtse, hogy mire hányattatásaiból a tanszemélyzet és a diákság hazatér, a teljes értékű munka megindulhasson. Ez a próbálkozás azonban

¹³ A Klinika-telepen a Nagyerdei körüti főbejárártól jobbra található első épületben ma a rehabilitációs és a reumatológiai egységek találhatóak.

csak szerény eredménnyel járt, hiszen a háború még javában tartott, nem volt építőanyag, mindenekelőtt ablaküveg és tetőcserép, közeledett a tél és nem volt fűtés, az egyetemnek nem volt költségvetési ellátmánya, de ha lett is volna, az infláció megkezdte tombolását. Mindezek ellenére az oktatás novemberben valahogy megindult, tehát folytatódott a szeptemberben elkezdődött, majd félbeszakadt tanév, kis hallgatósággal és alacsony oktatói létszámmal, nagyon sanyarú körülmények között, nyugodtan mondhatjuk: csak jelképesen, hiszen a lerongyolódott, éhező diákság és tantestület a mostoha viszonyokat alig bírta. Fűtés nem volt, és az akkoriban már alakulóban lévő diákszervezet, a Debreceni Egyetemi Kör (DEK) csak sztrájkfenyegetéssel tudta kikényszeríteni a tanítás befejezését a tél beállta előtt. A tanács hosszan vitatta, hogy a félév a DEK által javasolt november 26-án, esetleg 28-án vagy ezt követően 2 nappal érjen véget. Ez előrevetíti a későbbi mindenáron való huzakodást a tanács és a hallgatóság szervezete között.

Rendre visszatérő témája a tanácsnak az épületben lakók kiköltöztetése, ami igen nehezen halad. Még 1946 tavaszán is sok család él jogcím nélkül az épületben. Ott-honos berendezkedésükre jellemző, hogy a tanácsnak meg kellett tiltani az épületben eszközölt sertés-, sőt marhavágásokat. A bentlakók nagy létszámára utal az is, hogy élelmezésükről népkonyha gondoskodott.

Ahogy a hallgatóság és az alkalmazottak szállingóztak haza, megindultak az igazoló eljárások. Ezt a koalíciós pártok képviselőiből álló bizottságok végezték az erősen baloldali beállítottságú Nemzeti Bizottság irányításával. Az igazolótestületek igyekeztek kideríteni a vizsgálatba vont személy politikai előéletét, és ha abban hibát találtak, különféle büntetésekkel sújtották a delikvenst. Elmarasztalások legtöbbször természetesen a vezető oktatókat érintették, de nem kímélték a hallgatóságot sem, mindenekelőtt a jogászokat, elsősorban a Turul Bajtársi Szövetségben végzett tevékenységük miatt. Mind az oktatóknál mind pedig a hallgatóknál előfordult az igazolás megtagadása, gyakoribbak voltak a feddéses, az oktatóknál az előléptetésből való néhány éves kizárás vagy annak kimondása, hogy az illető professzor (rektori vagy dékáni) tisztséget öt esztendeig nem tölthet be. Miután azonban ez az igazolóbizottság részéről az egyetemi autonómiába való beavatkozást jelentette, és ez akkoriban még sérthetetlen volt, a rektor az ügyben panasszal fordult a VKM-hez. Valószínűleg ezzel függött össze, hogy nemsokára dr. Ries István igazságügyi miniszter utasította az igazolóbizottságokat a jogszabályok maradéktalan betartására és hasonló ítéletek mellőzésére.

Az igazolóbizottságok elmarasztaló döntése ellen a Népbírósághoz lehetett fellebbezni. A tanács jegyzőkönyveiben rendszeresen helyet kaptak az igazolóbizottságok döntései és a fellebbezések nyomán hozott határozatok. Utóbbiakból úgy tűnik, hogy a másodfokon eljáró, amúgy félelmetes hírű Népbíróság általában enyhítette a fellebbezők büntetését. Említsük meg, hogy a Népbíróság korlátozó záradék nélkül igazolta pl. Kettesy Aladár és Pukánszky Béla professzorokat, akiket az igazolóbizottság 5-5 évre kizárt egyetemi tisztségek viseléséből. (Néhány éven belül mindkettőjüket rektorra is választották.) Azokat, akiket jobboldali szervezetekben való mozgolódásuk vagy egyéb

kifogásolható megnyilvánulásai miatt az igazolóbizottságok csak olyan mértékben marasztaltak el, hogy az ítélet egzisztenciálisan nem érintette őket, ebben rendszerint meg is nyugodtak, nem óhajtották ui. a fellebbezések nyomán esetleg bekövetkező újabb vizsgálódások tortúráit. Amikor a bizottságok néhány hatáskörtúllépő határozatát hatályon kívül helyezték, és a testületeket új eljárás lefolytatására szólították fel, híre ment, hogy a korábbi összes ítélet semmis, ennek nyomán azután nagy riadalom támadt azok körében, akik viszonylag enyhén, *feddéssel* megúszták az ügyet, tartottak ui. attól, hogy az újabb eljárás esetleg majd szigorúbb ítélettel zárul.

Még 1945 őszén is számos panasszal találkozunk a jegyzőkönyvekben, hogy beázik a tető, az ablakokon beesik az eső és a hó, hogy sok intézetben még a tanszéki könyvtárakat is károsítja az időjárás. A klinikákon alig van fűtés, a kazánház pedig csak elvétve jut szénhez azon túl, amit a MÁV ad időnként segítségképpen. Esetenként fával fűtik a kazánokat. Az egyetem területén és a klinikát övező erdőkben megindul a fák kitermelése abból a célból, hogy a professzoroknak tudjanak valamennyi tüzelőt juttatni. Az esetenként adott néhány mázsányi fa csak arra volt elég, hogy a tanári villák (akkor 6 szobából álló) lakásaiban egy helyiséget tartózkodásra alkalmassá tehessenek.

A korszak első éveiben az intézmény még polgári egyetemként működött annak ellenére, hogy történt néhány olyan kinevezés, amely az új rendhez közelebb álló személyeket juttatott vezető állásba (Juhász Géza, Karácsony Sándor, Juhász Nagy Sándor) vagy az új idők aktivizálnak néhány korábbi professzort vagy magántanárt (Sántha Kálmán, Szabó Árpád, Kondor Imre). De ugyanolyan státusú személyekből álló testület kormányozza az egyetemet, mint korábban, a pártok tevékenységének még alig látszanak a nyomai, és azok az erők, amelyek a fordulat éve táján majd *megforgatják a világot* az egyetemen, megváltoztatják a struktúrát, a hallgatóság összetételét, átírják az egyetem célkitűzéseit, még csak erőt gyűjtenek a megvívandó harcukhoz. A várható változásoknak már természetesen vannak jelei, és létrejönnek olyan szervezetek, amelyek néhány év múlva jelentős szerephez jutnak – úgy is mondhatnánk: szerepet harcolnak ki – az egyetem életében.

Ezek egyike a már említett DEK. Az ifjúság haladóbb rétegeit tömöríti, azokat, akik a kivirágzó demokráciától *pártállásra való tekintet nélkül* ekkor még sokat remélnek. Bizakodva néznek a jövőbe, és időnként avantgárd módon igyekeznek az egyetem megszontosított szervezetén és szellemén változtatni.

A DEK első jelentős fellépése az volt, hogy követelte az egyetem vezetésétől az intézmény elnevezéséből Tisza István nevének a törlését. A tanács késlekedett a döntéssel és ekkor az ifjúság – az oktató személyzet baloldali tagjainak hatására is – 1945. április 24-én ledöntötte az egykori névadó miniszterelnök szobrát (amely a klinika főépülete előtt, a mai kétalakos szobor helyén állt). A tanács a határozatot csak ezt követően néhány nappal hozza meg, és csak tessék-lássék tesz eleget az ifjúság követelésének: nem Tisza nevét törli határozott egyértelműséggel, hanem úgy dönt, hogy a jövőben ember-

A mellékelt képen a Magyar Kommunista Párt megyei lapjának, a *Néplapnak* egy oldala olvasható a szobordöntésről beszámoló tudósítással. Ez az írás, nemkülönben a Jogi Kart tetemrehívó cikk, a Kovács Ferenc szülészprofesszor letartóztatásáról szóló hír, de mondhatjuk, hogy az egész oldal hosszú értekezésnél is hívebben érzékelteti a felszabadulást közvetlenül követő hónapok valóságát az egyetemen. Nem tudok szabadulni attól a feltételezéstől, hogy a szobordöntésről szóló tudósítást egyetemi ember írta, de a Jogi Kar helyzetéről szóló cikk szerzője is innen kerülhetett ki, hiszen a kar ügyeiben való jártasságát akár a dékán és a kari tanács is megirigyelhetné.

Mielőtt rátérnénk az egyetemen alakulóban lévő, szakszervezeti jellegű baloldali szervezkedésre, a szobordöntés ürügyén megszakítjuk az események menetét, hogy történelmileg visszatekintve néhány szót ejtsünk az egyetemen kialakult-kialakított Tiszakultusról.

Az intézmény 1921. június 5-én a klinikai *felvételi épületben* tartotta a névadó ünnepséget. A kormányzót gr. Bethlen István miniszterelnök képviselte, jelen volt Vass József kultuszminiszter, Bernolák Nándor népjóléti miniszter (az egyetem egykori jogászprofesszora), [továbbá] az MTA főtitkára, egyben a Tisza-emlékbizottság elnöke, az egyházkerület, a sz. kir. város¹⁵ és a testvéregyetemek képviselői.

Öt év múlva a névadó szobrárt is felavatták a már említett felvételi épület előtt. Az avatóünnepségre az orvostudományi telephelyének elhelyezésével azonos napon, 1926. október 17-én került sor fényes ünnepség és nagyszámú előkelő közönség jelenlétében. Részt vett az ünnepségen és beszédet is mondott Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó és gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, továbbá Berzeviczy Albert, az MTA és a Tisza-emlékbizottság elnöke. Az ünnepségre Budapestről különvonat szállította a legrangosabb vendégeket. A kormányzónak díszes sátrat állítottak a szobor közelében, és miután végigkocsizott a Klinika-telepen, itt fogadta a vendégek tisztelgő látogatását. A szobor talapzatán 63 delegáció helyezte el az emlékezés virágait. A küldöttségek vezetői között ilyen nevek találunk a már felsoroltakon kívül:

Janky Kocsárd, a m. kir. honvédség főparancsnoka
vitéz László Miklós tábornok, a 6. honv. vegyesdandár parancsnoka
Flohr János tábornok, a Tisza-ezred parancsnoka
Baltazár Dezső és Antal Géza ref. püspökök
Lindenberger János pápai prelátus
Herczeg Ferenc író, a Kisfaludy Társaság képviselője, stb*

A szobor az ereje teljében lévő Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása. Tisza a két legismertebb ábrázolásának egyike, csak Benczúr Gyula ülő, félalakos portréja mondható vele egyenértékűnek.

Az egyetem gondosan ápolta Tisza emlékét: születésének és halálának évfordulóján megkoszorúzta geszti nyughelyét is. Létrehozta a több osztályra tagolódo Tisza Ist-

¹⁵ Debrecen hivatalos rangja: törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város.

ván Tudományos Társaságot, és TISIA¹⁶ címmel kiadványsorozatot jelentetett meg. Az egyetem Tisza-émlékszobát hozott létre a névadóhoz kapcsolódó dokumentumok őrzésére és bemutatására. Ennek leírását nem találtuk, de tudunk néhány darabjáról abból az 1942. május 19-én sugárzott riportból, amely – mint a Magyar Rádió hangarchívuma segítségével sikerült kideríteni – a „Rádiós debreceni nap” keretében hangzott el és ma is meghallgatható. A riport viaszlemezét ui. a Rádió megküldte a rektornak, és a csomagot egy lomtárban megtaláltam. Itt-ott megkopott, de tökéletesen érthető hangját szalagra vettük. Az akkori rektor: Kállay Kálmán teológus professzor megható szavakkal mutatja be a Tisza-ereklyetár néhány darabját: gyermek- és ifjúkori fényképeket, egy felvételt huszárezredesi ruhában a frontról, táviratváltásának darabjait Cernyvel,¹⁷ a monarchia közös külügyminiszterével, érettségiző társaival aláírt vérszerződészerű kötelezvényét egymás minden körülmények között történő segítségéről, Tisza hályogszemüvegét és még sok egyebet. (Tisza egy lovasbaleset alkalmával szemén megsérült és ennek következményét haláláig viselte. Talán betegként került kapcsolatba Grósz Emillel, a századforduló nemzetközi híró szemész professzorával, aki a Tisza-relikviák buzgó gyűjtője és adományozója volt, ajándékairól az évkönyvek rendre megemlékeznek.) 1944 nyarán a front közeledtével néhány hónapra gazdagabb lett az emlékszoba, a 2. huszárezred ui. átadta az egyetemnek a nála őrzött Tisza-émlékanyagot, de ezek is, és minden, ami korábban az egyetem birtokában volt, elkallódtak. Ma már csak a rektori hivatal folyosóján látható rusztikus szekrény és ülőalkalmatosságok emlékeztetnek a névadóra és a rektori szobában Tisza Ilona portréja, amelynek kalandos idekerüléséről a fejezet elején szoltunk.

Hát ennek a Tisza Istvánnak a szobrát döntötte le az ifjúság 1945 tavaszán az egyetem későbbi rektorának, az irodalomszervezésben és az Ady Társaság életre hívásában kétségtelenül érdemeket szerzett, amúgy maga is *verselgető* Juhász Géza kötélrángató segédkezése mellett. A szobrot ekkor az egyetem műhelyébe szállították (a műhelyek a klinika gépháza mellett voltak), majd 1947-ben, az Egyetemi Tanács határozata értelmében áthozták a főépületbe, és az egyik lezárt alagsori helyiségben raktározták. Itt talált rá az immár rektori méltóságba jutott Juhász professzor romboló kedve. Nem alap nélkül említem Juhász Géza Tisza-gyűlöletét: különböző egyetemi megnyilatkozásaiban, nyilvános pártnapokon vagy békegyűléseken, politikai évfordulókon mondott hozzászólásaiban, odailett vagy nem, rendszerint előráncigálta Tisza személyét és Ady szavaival *vad geszti bolondnak* titulálva az egykori miniszterelnököt, a régi rend minden vélt vagy valós bűnét igyekezett az ő nyakába varrni. Egy nemrég fellelt iratcsomó lapjai, tehát ma is kézbe vehető és olvasható dokumentumok tanúsága szerint Juhász Géza 1950. december 16-án a miniszternél kezdeményezte a „leszerelt és tárolt Tisza ércszobor” más irányú nemzetgazdasági hasznosítását, magyarul: beolvasztását, majd

¹⁶ Tisia a Tisza folyó latin neve, nincs köze gróf Tisza Istvánhoz. A természettudományi folyóirat névváltoztatásakor inkább a Tisza folyóra, illetve a Tiszántúlra próbáltak asszociálni.

¹⁷ Helyesen: Czerninnel.

az egyetemi főosztályvezető jóváhagyásával átadta a szobrot a városi tanács által megbízott szállítóknak. (Furcsa véletlen, hogy aki engedélyezte a szobor elkötyyavetyélését, ugyancsak irodalmár, még hozzá akadémikus és mindentudó az irodalompolitikában.¹⁸ Amikor néha az egyetemen járt szocialista oktatáspolitikát hirdetni, a jól értesültek kuncogva mesélték, hogy római nagykövet korában hogy s mint járult a Vatikánban pápai kézcsókra.) A szoboreladás ügyében sok irat, határozat, jegyzőkönyv, későbbi szóhasználat *bőrpapír* született. Az aláírók nyilván el akarták kerülni, hogy az utókor pálcát törjön műemlékpusztító ténykedésük fölött, amiért az ország egyik legjelesebb szobrászának alkotását a kohóba küldik. Debrecen város Tanácsa 380, nem tévedés: *háromszáznolcvan kemény forintokat* utalt át az egyetem javára a kétmázsányi szoborért, 1 forint 90 fillerre taksálva 1 kilónyi Kisfaludi Stróbl-alkotást. Hogy a szobor végül is hogyan került el a neki szánt sorsot, ma már aligha lehet kideríteni. A napokban beszéltem a kérdésről a város akkori főmérnökével, a napjainkban 92 éves Andrassy Istvánnal (a jóemlékű Kövesi Magda nyelvész professzornő férjével), aki úgy vélekedik, hogy valószínűleg a műemléki kérdések iránt nagyon fogékony munkatársa, Sápy Lajos mérnök mentőakciójának köszönhető a szobor megmaradása. Valószínűleg ő tüntette el a szem elől Tisza szobrát, kiszállítatva azt a Hajdúböszörményi Múzeumba, innen került évtizedek múlva a debreceni Holló László Múzeum udvarára, és azóta várja sorának jobbra fordulását.¹⁹ A szoborról sokáig alkotója sem tudott: gyakran kérte Bognár Rezső professzortól – akivel együtt ültek a Népköztársaság Elnöki Tanácsában – ő pedig e sorok írójától annak kiderítését, hogy vajon megvan-e egyik legjobbnak vélt alkotása? Akkoriban nem volt mód a helyzet feltárására, de az alkotó még értesülhetett, hogy szobra nem került kohóba a rektori szándék ellenére sem.

Kollégáimtól, mindenekelőtt sok titok tudójától, Bíróné Sárikától sokszor hallottam emlegetni a geszti Tisza-kastélyt és a Tisza-terítőt. Néhány szóval ezekre is emlékszem.

Az Egyetemi Tanács 1945. május 25-i ülésén a rektor bemutatja gr. Tisza Lajos Kálmán VKM által továbbított levelét, amelyben a család geszti kastélyát felajánlja az egyetemnek azzal a kikötéssel, hogy ott a Gyermekklinika szakmai felügyelete mellett gyermeküdülőt létesítsen. A miniszter az ajánlat elfogadását javasolja. (A javaslatot továbbító miniszter gr. Teleki Géza, T. Pál egykori miniszterelnök fia, a két család igen jó baráti kapcsolatban állott egymással.) A tanács jegyzőkönyveiben sok helyen szerepel a kérdés, amely ezért jól nyomon követhető. A tanács igent mondott az adományra, amit a miniszter jóváhagyott, és felhívta az egyetemet a gyors, leltár szerinti átvételre abból a célból, hogy a kastély, valamint könyvtára és levéltára további fosztogatását megakadályozzák. Az átvétel azonban húzódott hol a család jogtanácsosának akadályoztatása, hol meg az egyetem erélytelensége miatt. Csak 1946 nyarán került volna rá sor, ha közben más szervek is nem tartottak volna igényt a kastélyra és a hozzátartozó, ugyancsak az ajándék tárgyát képező 20 holdnyi parkos belsőségre. Az átvételre utazó

¹⁸ Az 1951. január 6-án kelt minisztériumi levelet Tolnai Gábor írta alá.

¹⁹ Tisza István szobrát felújítva 2000-ben állították fel ismét az eredeti helyétől kicsit távolabb.

egyetemi vezetők csak a helyszínen tudták meg, hogy időközben a bihari tanfelügyelőség a kastélyt iskolának igényelte ki, a parkot-kertet pedig a földműves-szövetség akarja megkaparintani. A delegáció azt is konstataálta, hogy már a községháza is Tisza-bútorokkal van berendezve. (Jut eszembe a magyar építésztörténet doyenjének a rádióban minap hallott emlékezése: amikor a háború után édesapjával Gesztre utaztak a kastély értékeit számba venni, a kisbíró felesége éppen a kotlósokat ültette, mégpedig egy gyönyörű klavikord hangszekrényébe, az udvar közepén pedig kacsaitatoul egy meissen-i pecsenyéstál szolgált.) Az egyetem vezetése az erőviszonyok felmérése után letett arról, hogy a pusztulásnak indult Tisza-kastélyt valaha is magáénak mondhassa, de mint ahogy hasonló fiaskók esetén szokásos, tett egy látszatintézkedést, és kijelölt egy *geszti bizottságot* a kastély sorsának figyelemmel kísérésére. Még volt egy nekibuzdulás: talán a geszti bizottság munkálkodása vagy egyéb ok folytán a földműves-szövetség némiképpen meghátrált, és az adomány birtokbavétele elérhető közelségbe került. Az egyetem vezetése ismét elutazott Gesztre, és olyannyira megállapodott a szövetséggel, hogy az egyetemnek adandó kis kastély mellett a nekünk jutó birtokrész határvonalait is kijelölték, megnevezve a birtok határát jelentő utakat, fasorokat és egyebeket. Hogy az ingatlanból végül is miért nem jutott semmi az egyetemnek, arra talán annak a többkilónyi paksamétának az átnézése adhatná meg a választ, amelyet még néhány éve a Rektori Hivatal raktárában láttam, és amely a *Geszti kastély iratai* címet vagy valami hasonlót viselt.

Zárjuk le a geszti kastély kútba esett ügyét egy vidám epizóddal. A miniszter sürgetésére, hogy ti. az egyetem nyújtson hathatós segítséget a kastély értékeinek megóvásához, az Egyetemi Tanács *kemény és hathatós* intézkedést tett: a rektori hivatal főpedellusának, Bihary Lajos bácsinak feladatul adta, hogy gondnokként költözzék le Gesztre, és a vagyont óvja meg a fosztogatóktól. Hogy becsülettel eleget tehessen feladatának, előfüttyentette hűséges házőrző ebét, és elindult Gesztre. Bihary nem volt tanult ember, de tisztességével és talpraesetségével, no meg jó modorával kivált társai közül, időnként bizalmi feladatokba is bevonták. Minden felsőbbbség iránt (Tisza-család, kormányzó, Rector Magnificus²⁰) rajongó tisztelettel viseltetett. Történt pedig, hogy otléte idején valamilyen politikai ünnepséget vagy felvonulást rendeztek, amelyen Bihary bácsi is részt vett, méghozzá kutyájával együtt. A nagyobb multság kedvéért, és hogy kifejezze ellenszenvét a Kommunista Párt vezére iránt, kutyája nyakába egy akkora Rákosi-képet akasztott, hogy szegény állat alig tudott menni, és a sokadalom derülségére fejét rázva és a képet karmolászva igyekezett attól megszabadulni. Az öreg bizonyára elmesélte itthon a dolgot, és az a szegény esett meg vele, hogy a főpedellust a nyelvészeti intézetbe helyezték át söprögető, takarító legénynek. 1956-ban sem célirányosan viselkedett, nyomban nyugdíjazták is.

²⁰ Akkoriban az egyetem rektorának latin eredetű hivatalos neve: „Rector Magnificus” (= nagyságos rektor), megszólítása pedig: „Magnifice Rector”.

Bihary bácsiról még egy történet forgott közszájon. Tudni kell, hogy a háború előtti években, ha a rektornak valamilyen hivatalos dolga akadt a városban, rendszerint hintóval tette meg az utat, és a nagyobb dísz kedvéért a kocsis mellett Bihary bácsi is helyet foglalt, sujtásos díszruhában, fehér kesztyűben, darutollas főveggel a fején, olyan marcona nézéssel, mintha maga Horthy Miklós ülne mögötte. A fáma szerint Csikesz Sándor teológus rektor ment a polgármesterhez udvariassági látogatásra, amikor a Magoss György-téren (a mai Bem-tér) szembetalálkoztak egy szakasz katonával, akik éppen a Honvéd utcai laktanyához közeledtek valami tiszthelyettes vezetésével. A vezénylő hadfi, látva Bihary bácsi díszes öltözetét, biztos ami biztos alapon, „szakasz, jobbra nézzt” vezényelt, és szikrázó díszmarsot vágott ki a főpedellusnak.

Jellemző a geszti kastély szerencsétlen ügyére az iktatókönyvben olvasható utolsó bejegyzés arról a levélről, amelyben Bihary bácsi értesíti a hivatalt, hogy a kastély kertjébe kipalántázott káposztát a cigányok ellopták. Még ez sem sikerült.

Utolsónak hagytam a Tisza-émlékek felsorolásában az ún. Tisza-terítőt. Nem azért teszem ezt, mintha kevésbé lenne értékes a többinél, ellenkezőleg, az egyetem birtokában meglévő műtárgyak között bizonyára a legértékesebb, hanem azért maradt a végére, mert a családhoz csak az adományozó: Klebelsberg Kunó miniszter döntésével kapcsolódik, ő nevezvén el a terítőt egykori barátjáról. A hatalmas, hímzett, bordó bársonyon (mérete 600x205 cm) látható három kör alakú hímzésegyüttes – ahogy a restaurátor nevezte: három medalion – egyikében a Tisza-család címere látható. Nem a grófi címer, hanem a családi, de a grófi koronával. Az egyetem erre nézve ui. tanácsot kért a családtól. A választ gr. Tisza Lajos adta meg, reszketeg kézzel írt levelében. A másik két medalionban, amelyek hímzése megegyezik az előbbivel, az angyalos-koronás ún. magyar középcímer, ill. Debrecen sz. kir. város címere látható.

Klebelsberg 1928 novemberében 10 000 pengőt adományozott az egyetemnek abból a célból, hogy ha majd felépül a nagyerdei palota (ahogy az egyik rektor találatan fogalmazott) az aulában tartandó ünnepségek pompáját egy díszes terítő is emelje. A terítő elkészítésével a miniszter az Izabella Háziipari Egyesületet bízta meg. Ennek az intézménynek a névadója és vezetője Frigyes főherceg felesége, születési nevén Croy-Dülmen Izabella hercegnő volt. A leírásokból megállapíthatóan színes és modern egyéniség. Lelkes híve a Felvidék magyar, szlovák és német népművészetének, mindenekelőtt hímzéseinek, és időnként 8-900 egyszerű parasztszövegű hímző munkáját szervezi meg egy-egy tanítónő vezetésével grófi udvarházakban, és keres művüknek piacot. Nem egy különleges alkotás arab uralkodóházakba is eljut vagy magas egyházi méltóságoknál talál gazdát (Izabella kapcsolata ezekkel a körökkel családilag is szoros, pl. XIII. Alfonz spanyol király az unokaöccse, és budapesti temetésén 70 főherceg és főhercegnő vett részt, férjének a pápa is kondoleált. A temetésen természetesen ott volt a kormányzó és a miniszterelnök is.) Nagyszerű fényképész, kb. 800 fennmaradt felvétele hű dokumentuma a századforduló népeletének; az egyszerű falusi emberek – és a főhercegi udvar – mindennapjainak. Ideig-óráig anyakirálynői ábrándokat is dédelget:

a tragikus sorsú Ferenc Ferdinánd trónörökös gyakori vendég a főhercegi család bécsi és pozsonyi palotájában, és addig forgolódik Izabella hat gyönyörű leánya körül, míg feleségül nem veszi gr. Chotek Anna [helyesen Chotek Zsófia] udvarhölgyet, akit szintén megöl Szarajevóban Gavrilo Princip fegyvere.

Az egyetemi tanács nehezen tud dönteni a terítő hímzésének jellegéről. Először a testület a nagy múltú *debreceni könyvkötészet* formakincsének vagy a *debreceni cifra-szűr* díszítő elemeinek az alkalmazására gondol, mígnem Darkó Jenő rektor a magyar úrihímzés klasszikus, egyes műtörténészek szerint legszebb darabjának, a szakirodalomba *Thoroczkay Mária terítője* néven bevonult 300 éves, erdélyi eredetű, talán Apafi Mihály fejedelem anyósa által hímzett, akkoriban és ma is a nagyvarsányi ref. gyülekezet birtokában lévő úrasztali terítő mintául vételét javasolta. (Ennek a pompás textíliának hatalmas irodalma van.) A terítő tízhónapos munkával készült el az eredetinek háromszoros nagyságában, fémszálás kézi hímzéssel. Nagyvarsányban kézbe is vehettem az *anyaterítőt*, amit húsvétkor és karácsonykor az ünnepek tiszteletére úrvacsoraosztás alkalmával mindig felterítenek, és ez a gyönyörű textília még mindig kifogástalan épségű. Sajnálatos, hogy a mienk a megsemmisüléshez közeledik. A hímzések ugyan a gyakori és olykor kíméletlen használatot máig jól állják, de az alapbársony helyrehozhatatlanul elkopott. Ideiglenes állagmegóvása megtörtént, de a használatból való mielőbbi kivonása és szakszerű tárolása nemcsak az egyetemnek, hanem a magyar iparművészetnek is érdeke. Restaurálására nincs mód, újraalkotására sem, mert ma az országban nincs akkora kézi hímző kapacitás, amekkora a hatalmas terítő másolatának elkészítéséhez kellene. Ezek az információk természetesen szakemberektől erednek, mert az Iparművészeti Múzeum munkatársainak egyszer bemutattam a közel 20 kg-os textíliát.

De ideje, hogy az elkalandozás után visszatérjünk az abbahagyott kérdéshez, a fiatalosan agresszív egyetemi kör és a fontolva haladó egyetemi vezetés csatározásaihoz. A szobordöntés után alig egy hónappal a tanács ismét a DEK követelésével foglalkozik. A kérés arra irányul, hogy az egyetem csak igazoláson túljutott hallgatók beiratkozását engedélyezze. A tanács arra hivatkozik, hogy a beiratkozás engedélyezése dékáni hatáskör, és így kitérhet az állásfoglalás elől. Azt is követeli a DEK, hogy az 1945/46. tanévre beiratkozó hallgatóknak tegyék kötelezővé az egyetem újjáépítési munkáiban való részvételt. Ez a javaslat már a tanács egyetértésével is találkozik.

A hallgatóságénál talán erősebb politikai mozgolódás tapasztalható az egyetemi alkalmazottak bizonyos körében, és egyelőre szakszervezeti zászló alatt megjelennek a baloldal erői. Ezek ellen a mozgalmak ellen a minisztérium is fellép és az egyetem vezetése örömmel sorakozik fel a főhatósági elutasítások mögé. Azzal kezdődik a dolog, hogy a gépházi alkalmazottak üzemi bizottságot alakítanak. Minden valószínűség szerint a gépház és a hozzá kapcsolódó műhelyek voltak azok a munkahelyek, amelyek a legtöbb – és legképzettebb – fizikai-műszaki dolgozót tömörítették. Határozott fellépésüket bizonyára előmozdíthatta az is, hogy az egyetem működése szempontjából fontos területen dolgoztak, és kevés befolyással lehetett rájuk az egyetemi vezetés és a professzori kar.

1945 márciusában a tanács még támogatja az országos szakszervezetek egyetemi bizottságának határozatait, de alig telik el egy hónap, és a VKM az egyetemi munkásság szervezkedése kapcsán már közli is az egyetemmel, hogy az intézmény keretében semmiféle szakszervezet nem létesülhet, és ha ilyen illegálisan mégis alakult volna, tevékenységet nem fejthet ki. Az alkalmazottak ugyanakkor beléphetnek egyetemen kívüli szakszervezetekbe. A miniszter intézkedését a munkásság nem veszi tudomásul.

A debreceni Nemzeti Bizottság is hallatja hangját: sürgeti az egyetemen a tisztogató megkezdését és azt, hogy a menekülésből visszatérő alkalmazottak igazolását erélyesebben végezzék. A Nemzeti Bizottság ama megállapítását, hogy *az egyetem az elmúlt 25 évben a sötét, reakciós gondolatok melegágya volt, és talajából nőtt ki az a nemzedék, amely elsősorban felelős hazánk romlásáért*, a karok visszautasítják és példákkal bizonyítják, hogy a megállapítás nem igaz. (Az egyetemi élet valamelyes ismeretében állíthatom, hogy nincs sok új a nap alatt: friss jelenségeknek igen gyakran köszönnek vissza régi dokumentumok megállapításai. Így vagyunk az előbbi támadással is: az elmúlt négy évtized során többször hallottam, olvastam a városi és a megyei mozgalmi szervek vádjait az egyetem elzárkózásáról, az egyetemi elefántcsonttoronyról, egyebekről – ugyancsak alap nélkül.)

A tiltás ellenére működik a szakszervezet, és az alkalmazottak körében bélistázást kíván előkészíteni, amihez adatokat kér a rektortól. Mivel nem hivatalos akcióról van szó, a tanács a kérést nem teljesíti.

Személyes tapasztalataim nem lehetnek az üzemi munkásság akkori mozgolódásairól, csak azok későbbi szakaszairól és a résztvevők politikai utóéletéről. Ezek alapján úgy érzem, hogy amikor a fordulat éve után az országban a proletárdiktatúra kialakult, ezek a közalkalmazotti munkáscsoportosulások szívesen elhitették magukkal, hogy ők az a bizonyos *vasököl, amely oda sújt, ahová köll*, pedig nem voltak egyéb, mint a politika által befolyásolt kispolgári alkalmazottak csoportja, méghozzá az igazi kispolgárság pozitív tulajdonságai nélkül. Ezeknek az embereknek a többsége pár évvel korábban még boldogan csapta össze a bokáját, ha professzor vagy munkahelyi vezető szólt hozzájuk. Talán igaz – bizonyosan igaz, de bizonyítani nem tudom, ezért írom a talán-t –, hogy ebből az öntudatos csoportból néhányan önként beálltak a Horthy-rendszer irreguláris szabadcsapataiba, és némi kegyetlenkedésekben is részt vettek, valószínű, hogy politikai buzgóságukkal ezt a korszakukat igyekeztek helyrebillenteni. Ez a csoport néha meg is tudott félemlíteni egyes embereket, akár kisebb közösségeket is, de még mértékadó mozgalmi körökben sem tudott magának megbecsülést szerezni. Még a fordulat éve után is, amikor az MDP meghatározó erő volt az egyetemen, az adminisztratív és fizikai dolgozók alapszervezete (a párté is, a szakszervezeté is, a hangadók mindkét helyen ugyanazok voltak) súlytalan volt, nem utolsó sorban azért, mert vezetőik nem voltak hiteles emberek. A neveket bőven sorolhatnám, de az olvasó már nem ismerheti őket. Az MDP oktatói alapszervezetei is távolságot tartottak ettől a kisszerű, hangoskodó csoporttól, amelyben napirenden voltak az egymás elleni kölcsönös és alantas indítékú áskálódások, vádaskodások is.

Az oktatás megindulása után sokáig nem jártak még a villamosok, ezért a tanács lépten-nyomon sürgette a tömegközlekedés megindítását. Ennek nyomán a város vezetése lóvontatású „villamos kocsik” beállításával próbálja könnyíteni a Nagyerdőre való kijutást, de a kísérlet nem válik be. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az is felmerült, hogy a város megpróbálkozik omnibuszok beállításával (tehát lóvontatású, de nem sínpályán haladó „társaskocsikkal”, amilyeneket a századfordulón a slágerek is megénekeltek). Nem emlékszem, hogy ilyeneket láttam volna. A villamosközlekedéssel egyébként már 1944 kora tavaszától bajok voltak, mert – talán áramhiány miatt – a Nagyállomás-Klinika körforgalomban átszerelt kerekű öreg autóbuszok is pöfögtek a síneken.

Az oktatás megindulása után nem sokkal megkezdődtek a doktorálások is. (Ne feledjük, hogy még meg volt a jogi és az orvosi fakultás, amelyeken a végzettséget jelölte ez a cím, és ezért jóformán minden szombat délben volt avatás. (A fiatalabbaknak jegezzük meg, hogy 1950-től a doktori címet, mint feudális, polgári csökevényt minden egyetemen, még az orvosi és a jogi egyetemeken és karokon is eltörölték, és a doktori intézményt csak a forradalom után állították vissza.) Jellemző ezekre az időkre, hogy a tanács tagjai közül többen felvetették, hogy a testület az avatásokat ismét az 1916-ban rendszeresített díszruhákban végezze (tervezőjük Zutt Richard svájci állampolgárságú budapesti iparművészeti főiskolai tanár, a neves érmész), ui. ezek a kabátszerű jelmezek eltakarják az egyetem vezetőinek az ünnepi alkalmakhoz méltatlan, kopottas öltözetét, és mert a fűtetlen aulában a vastag díszruha valami meleget is adott. A tanács a felvetést nem támogatta, különösen Járdányi-Paulovics István, a neves régész ellenezte az ötletet, mondván, hogy *minden ízlést nélkülöznek és a legnagyobb mértékben időszerűtlenek*. Két díszruha a Déri Múzeumba került, néhányat pedig kopott-szakadt fotelek javítására használtak fel, lévén anyaguk bútorbársony.

A felszabadulás utáni évek jellegzetes intézménye volt két olyan képzési forma, amelyeknek az volt az elsődleges céljuk, hogy felkészítsék az egyetemre azokat a tehetséges fiatalokat, akik hátrányos társadalmi helyzetük miatt a Horthy rendszerben még az érettségiig sem jutottak el. Zömmel olyanok részesültek ebben a kedvezményben, akik magatartásukkal már jelét adták a rendszerhez való hűségüknek.

Időrendben az első ilyen képzési forma a munkás jogakadémia volt.²¹ Ez a kétéves tanfolyam az akkoriban igencsak gyűlöletesnek ábrázolt figura, a közigazgatásban és a gazdasági életben, de az igazságszolgáltatásban is a régi rendhez erősen kötődő, és az újjal szembenálló jogász szakember népi káderekkel való gyors lecserélését szolgálta volna. Hasonló tanfolyamot minden jogi karon szerveztek, de – a kar egyetemünkön megszűnvn – ma már alig emlékeznek rá. A legtehetségesebbek akár be is fejezheték jogi tanulmányaikat, mert akik a II. évfolyamot legalább „jó” átlaggal zárták, beiratkozhattak a következő évre. Akik erre nem kaptak lehetőséget, valamit mégiscsak összeszedve a jogi meg az ideológiai ismeretekből, sikerrel pályázhattak a közigazgatásból előzőtt

²¹ Jogi kari munkástanfolyam. Lásd erről részletesebben: Hollósi Gábor: A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949). Szerzői kiadás, Debrecen, 2007. 255–273. pp.

egykori jogászok helyére és a politikai kurzus egyéb bizalmi posztjaira. A minisztérium elrendelte ezeknek a hallgatóknak a maximális segítségét, kötelességévé téve az oktatóknak a rendszeres konzultációkat és általában ezzel a csoporttal való maximális törődést. A résztvevők között jellemző volt a 6 elemi végzett kőműves, asztalos vagy egyéb szakmunkás. A 4 polgárit (ma: 8 általánost) kijárt rőfös segéd már magasán képzettnek számított. Bizonyos, hogy újonnan választott szakmájukban csak kevesen maradtak meg hosszú ideig. Többen még élnek közülük, érdekes szociológiai feladat lenne ennek a botcsinálta jogásznemzedék sorsának, életpályájának felmérése.

A valamivel később létrehozott másik képzési forma, a szakérettségis tanfolyamok intézménye az előbbinél sokkal általánosabb volt. Ezeken a kezdetben (1948 és 1950 között) egyéves, később már kétéves tanfolyamokon elsősorban a megcélzott szakterületekre kaptak felzárkóztató képzést a résztvevők. Az egyetemre kerülésemkor még javában tanultak ezek a mindössze *egyéves középiskolát* végzett fiatalok, és a tanulmányi osztályon dolgozván sokat ismertem is közülük. Persze elsősorban azok voltak inkább szem előtt, akikkel tanulmányi vagy fegyelmi gondok voltak. Számosan néhány évi vergődés után kimaradtak az egyetemről annak ellenére, hogy elsőrendű politikai feladat volt a képzés számára való megtartásuk, és a hivatalos szervek minden eszközzel egyengették is az útjukat.

Néhány egykori fiatalra máig jól emlékszem ebből a csoportból. Csak azért írok róluk, mert ezt a helyzetet alig tudják elképzelni azok, akik ezt a kort csak hallomásból, tananyagszerűen ismerik. Ismét utalok rá, hogy a példák nem az átlagot, hanem a gyengébbeket jellemzik.

Rokonszenves, tisztességes ember volt F. I. társainál idősebb hallgató, kis vékony, beteges külsejű ember, eredeti foglalkozására nézve talán vasutas. Valahol egy közeli faluban lakott családjával, nem is költözött kollégiumba, hanem naponta utazott be Debrecenbe. A folyosón is mindig magával hordozta a sokat utazó munkásemberek jellegzetes kis deszka-kofferrját. Ritka eset volt, hogy a délutáni órákon is részt vett, ezért aztán a dékán egyszer magához rendelte. Elmondta, hogy gyenge gyomra nem bírja a fűszeres menzai kosztot, ezért aztán délben mindig haza kell utaznia, mert „*ebédre, teccik tudni, dékán elvtárs, az embernek csak kell egy kis főtt-ítél*”. Alig tudván részt venni az órákon, természetesen kimaradt.

Ellenszenves figura volt M. J., külseje sem volt rokonszenves: vörös hajú, pufók gyerek, aki a haját kenegette valamivel, amitől néha piros volt a feje. Télen-nyáron gumicsizmában járt. Mielőtt a szakérettségis tanfolyamra beiskolázták volna, Balmazújvároson ő volt a falu csordása. Ő sem járt délután órákra, mert utódja a csordás mesterségben gyakorlat híján a legelőről csak a falu határáig tudta a marhákat elhajtani, ezért aztán neki haza kellett érnie csordahajtás idejére és a falu határában várni a teheneket. Fegyelmezetlensége és hanyagsága miatt a tanulmányi osztály megkereste a falu pártszervezetét – az ilyesmi akkoriban bevett szokás volt –, és onnan is nagyon elmarasztaló véleményt küldtek róla. Emlékszem az életrajzára, hibátlan szó talán egy sem volt benne. Az élőbeszédben minden mondatot „ugyvina” szóval kezdett (ugye, na).

Furcsa, apró emberke volt a kissé együgyű B. Zs. valami beszédhibája volt, nem artikulált jól, alig lehetett érteni. Bölcsen orosz szakra iskolázták be. Nem volt jó az ötlet: oroszul sem tanult meg. Kétévi szenvedés után lemorzsolódott. Még hallgató korában elvett egy takarítóasszonyt, és mint családossal, lemorzsolódása után adtak egy portási állást az egyetemen. Nem sokára ebből is kikopott, és a városi kertészethez került, évekig láttuk, amint az egyetem környékén fűrészelgeti a fákról a száraz gallyat.

J. J.²² már végzés előtt a tanulmányi osztályra került káderesnek, így kollégaként is ismertük. Abban az időben gyakorlat volt, hogy egy-egy ígéretes kádert már hallgató korában munkába állítottak. A hivatalban nem tudott gyökeret eresztetni, és rövidesen az egyik debreceni felsőoktatási intézmény marxizmus-leninizmus tanszékének tanársegéde. Élete kudarcba fulladt, néhány év múlva öngyilkos lett.

Voltak persze ellenkező példák is, voltak, akik jó képességük birtokában nagy erőfeszítéssel és megérdemelten jutottak diplomához, és sikeres életpályát jártak be. Közöttük is gyakori volt azonban, hogy bár szakmailag megállták helyüket, a „másságukból” és a görcsös bizonyítási kényszerből eredő viselkedési és magatartási zavaroktól nem tudtak soha teljesen megszabadulni.

Csak kissé erőltetetten említhető a két képzési forma mellett – amelyek erősen a baloldali befolyása alatt álltak – a népi kollégiumok intézménye. A Györffy István Kollégium mintájára jöttek létre – ez már a felszabadulás előtt is működött –, és elsősorban a falusi tehetségek felkarolását tűzte ki célul. A népi kollégiumok az előbbieknél jobb emlékeket hagytak maguk után. Mivel a szegényebb sorsú, és tehetséggel megáldott hallgatók felzárkóztatása volt a célja, ide csak érettségivel lehetett bekerülni. Saját önkormányzatuk volt, fegyelmezett, kissé zárt közösséget alkottak, és törekvéseik között a jó tanulmányi munka mellett az emberi értékek felszínre hozása, kiművelése játszott fontos szerepet. Az irattárban és jegyzőkönyvekben alig találtam rájuk utalást, valószínűleg azért nincsen róluk dokumentum, mert elkülönülten működtek az egyetem állami szervezetétől. Az egyetem mellett a következő kollégiumok működtek...²³ Rövid életűek voltak, mert ugyanaz a rendszer, amely életre hívta őket, amikor már a terhére voltak, meg is szüntette működésüket.

Miután az emlékezés I. fejezetét a *fordulat évével* bezárólag terveztük, és ezt általában az 1947 elejétől az 1948 nyaráig terjedő időre teszik, zárjuk is mondanivalónkat. Még csak annyit jegyzek meg, hogy szívesen szóltam volna a korszak rektorairól is (Bodnár János 1944/45 – az orvosi vegytan professzora, Erdős Károly 1945/46 – ref. hittudomány, Bozóky Ferenc 1946/47 – állam- és jogtudomány és Fernet Béla 1947/48 – belgyógyászat), de nemcsak személyes emlékem nincs (nem lehet) róluk, másoktól sem nagyon hallottam felőlük ilyesfajta emlékezést. Ebben bizonyára szerepe van annak is,

²² Józsa János (Balmazújváros, 1930–?) 1953-1957 között a BTK Tanulmányi Osztályának főelőadója, 1954-től 1957-ig a Marxizmus-Leninizmus Intézet tanársegéde is.

²³ Sajnos, az 1940-es évek második felében működő egyetemi és népi kollégiumok ismertetését kifejejtette a szerző, bár a felvezető szövegben ígéri.

hogy akkoriban a rektori megbízás mindössze egy tanévre szólt, tehát a vezetők nem hagyták annyira rajta a kezük nyomát az intézményen, mint manapság, de az is oka lehet, hogy kivétel nélkül olyan karokhoz tartoztak, amelyek néhány év múlva leváltak az egyetemről, így aztán ezek a rektorok szükségszerűen kiléptek a megcsönkült egyetem hagyományőrző világából.